

DOI 10.31558/2519-2949.2018.4.17

УДК 78.035:327(567):323.1(567)

Наджат Серушт, Національний університет «Одеська юридична академія»

ВІДНОСИНИ МІЖ ІРАКСЬКИМ КУРДИСТАНОМ ТА ІРАКОМ У ДРУГОМУ ДЕСЯТИЛІТТІ XXI СТОЛІТТЯ: ПОШУК ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ СПІВІСНУВАННЯ

У статті проаналізована динаміка відносин між органами Курдського автономного району та федеральним урядом Іраку у другому десятилітті XXI століття. Виявлено причини загострення протиріч між Ербілем та Багдадом через такі питання як розподіл доходів від експлуатації нафтових родовищ на півночі країни та партнерства з іноземними компаніями, фінансування з федерального іракського бюджету та контроль над спірними територіями, де мова йде, передусім, про Кіркук. Посилення протиріч між Багдадом і Ербілем з цих питань співпало за часом з просуванням терористичної організації «Ісламська держава Іраку і Леванту» до кордону з Іраком. Наступ сил неімерга на ісламські терористичні угруповання, в ході якого курдам вдалося зайняти території, що є об'єктом суперечок між Багдадом і Ербілем, вніс суттєві зміни в баланс сил між центральним та регіональним урядами на користь останніх, що спричинило ще більше напруги між іракськими курдами та федеральними силами та актуалізувало дискусію про незалежність. В роботі проаналізовано підходи провідних курдських партій Іраку до проведення референдуму про незалежність Іракського Курдистану, розкрито мотиви Курдського регіонального уряду щодо самого всенародного волевиявлення, а також досліджено реакцію як Багдаду, так й безпосередніх сусідів Іраку на результати голосування в Курдському автономному районі. Визначено найбільш ефективний механізм захисту інтересів іракських курдів зі збереженням територіальної цілісності Іраку та недопущенням відокремлення Іракського Курдистану, що передбачає як закріплення його особливого статусу та чітке визначення механізмів вирішення конфліктів, так й залучення міжнародного співтовариства та надання сильних міжнародних гарантій.

Ключові слова: *Іракський Курдистан, Ірак, протиріччя, референдум, незалежність.*

Постановка наукової проблеми. Проведення іракськими курдами референдуму про незалежність від Іраку істотно змінило ситуацію в сфері безпеки в регіоні, сприяло сплеску національних настроїв серед курдів, а також наклало відбиток на політику як інших регіональних держав – Туреччини та Ірану – де також проживає курдська громада, так й позарегіональних акторів – США, ЄС, РФ та КНР. Без наукового обґрунтування і теоретичного осмислення динаміки відносин між Іракським Курдистаном та Іраком неможливо скласти адекватне уявлення про особливості політичного процесу на Близькому а Середньому Сході, а також побудувати конструктивні відносини між Ербілем та Багдадом, конфлікт між якими є характерною рисою поточного десятиліття. Наукове пізнання причин та наслідків референдуму про незалежність іракських курдів надає можливість попередити кризові явища на регіональному та поза регіональному рівнях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Процес політичних трансформацій, який спричинив загострення протиріч між Ербілем та Багдадом Іраку і актуалізував дискусії про незалежність іракських курдів у другому десятилітті XXI столітті, належить до однієї з найперспективніших тем дослідження та привертає увагу західних дослідників, серед яких необхідно виділити Девіда Макдовела [5], Девіда Романо [7], Давіда Філіпса [6], Ліама Андерсона та Гарета Станфілда [1]. Разом з тим, аналіз досліджень з даної проблематики свідчить про те, що вивчення динаміки відносин між іракськими курдами та центральним урядом все ще залишається на периферії інтересів наукового середовища в Україні. Переважна більшість робіт освітлює окремі аспекти відносин між Ербілем та Багдадом, зосереджуючись на хронологічному періоді, який залишився в минулому столітті, що підсилює як актуальність, так і новизну представленого дослідження.

Мета роботи. Виходячи з викладеного, мета статті – виявлення причин та наслідків загострення протиріч між Ербілем та Багдадом, а також визначення найбільш оптимальної моделі співіснування

Іраку та Курдистану на фоні дискусії про незалежність іракських курдів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Курдський фактор мав вирішальний вплив в процесі побудови нового Іраку після повалення режиму С. Хусейна. Іракським курдам вдалося отримати другу вищу посаду в Іраку, а сам Іракський Курдистан було визнано суб'єктом федерації, який має право самостійно вирішувати питання внутрішньої безпеки, зокрема створювати та організовувати внутрішні сили безпеки для регіону, такі як регіональна поліція, сили безпеки та охорона. Однак, незважаючи на усі здобутки, друге десятиліття ХХІ століття ознаменувалося посиленням протиріч між Багдадом і Ербілем.

Одним з основних джерел суперечок стало питання розподілу доходів від експлуатації нафтових родовищ на півночі країни та партнерства з іноземними компаніями. Згідно з офіційними даними на грудень 2013 року, запаси нафти в Іракському Курдистані оцінюються в 45 млрд дол, а загальноіракські – в 120 млрд дол. [2, с. 6]. З огляду на величезну частку нафтової продукції Іракського Курдистану в загальному обсязі виробництва Іраку, курдський регіон набуває особливе значення для подальшого розвитку усієї країни. Однак, починаючи з 2010-х років Багдад неодноразово скаржився на відмову Іракського Курдистану постачати нафту до федеральної столиці.

Щоб перешкодити курдським зусиллям з розвитку нафтової промисловості, центральний уряд запровадив стратегію перешкоджання односторонньому розвитку нафтодобування, караючи акторів в нафтовій промисловості, які полегшують експорт з Іракського Курдистану. З підписанням перших контрактів на поставки нафти між іракськими курдами та міжнародними компаніями, Багдад назвав такі домовленості неконституційними та непрозорими, звинувативши Курдський регіональний уряд (KRG) у корупції. У листопаді 2011 року Іракський Курдистан оголосив про досягнення домовленості з ExxonMobil, яка передбачала надання дозволу на розвідування нафтових родовищ в районі м. Кірчук. Багдад не тільки оголосив, що ExxonMobil будуть виключені з наступного раунду нафтових торгів, але й заборонив компаніям, задіяним в нафтову промисловість Іракського Курдистану, отримувати контракти на розробку нафти в інших регіонах Іраку [8, с. 73].

Крім покарання нафтових компаній, які підписали контракти з KRG, Багдад також порушив судові справи проти кількох компаній, які брали участь у купівлі курдської нафти з метою відновлення контролю центрального уряду за експортом нафти з Курдистану. Багдад стверджував, що іракське законодавство забороняє експорт курдської нафти через інші компанії, крім SOMO. У травні 2014 року центральний уряд направив судовий позов проти турецької трубопровідної компанії Botas. У липні 2014 року Ірак також виступив позивачем у справі проти судна United Kalavurta, що перевозило 1 мільйон барелів курдська нафта до Техасі [5, с. 144].

Хоча Багдаду так і не вдалося зупинити односторонній експорт нафти з Іракського Курдистану, низка судових позовів виявилася успішною в підриві репутації іракських курдів як надійного експортера нафти. Через неможливість забезпечити безпеку вантажу, курди також були змушені продавати нафту значно нижче ринкової вартості. Відсутність експортної інфраструктури і дискусія навколо легітимності Іракського Курдистану як виробника нафти створюють додаткові перешкоди на шляху фінансової самодостатності KRG.

Іншою темою для суперечок між KRG та центральною владою став розподіл національних доходів. Відповідно до статті 121 п.3 Іракської Конституції, регіонам необхідно виділити справедливу частку національних доходів, достатніх для їхнього виконання обов'язків, але з огляду на їхні ресурси, потреби і відсоток їхнього населення. Ще у 2004 році між Багдадом та Ербілем була досягнута домовленість, що Центральний уряд буде передавати KRG 17% федерального іракського бюджету, що дорівнює 10 мільярдам доларів щорічно або близько 95 відсоткам його доходів [3, с. 73]. Причиною конфлікту стала відмова Багдаду фінансувати пешмерга, курдські сили безпеки. Багдад не бажав надавати фінансову підтримку курдським бійцям, вбачаючи в останніх потенціал для реалізації плану з відокремлення Курдистану від Іраку. Після схвалення нового бюджетного закону у 2007 році, цю суперечку вдалося вирішити, однак погляди сторін розрізнилися у питанні чисельності курдських сил безпеки. Іракський Курдистан наполягав на тому, що центральний уряд повинен виділити кошти на заробітну плату для 100 000 воїнів та пенсію для 90 000 ветеранів. Центральний уряд натомість стверджував, що сили пешмерга повинні охоплювати 30 000 військовослужбовців, а виплати ветеранам повинні надходити з регіонального бюджету. У 2010 році Багдад погодився виділити кошти для сил пешмерга, що будуть складатися з 100 000 осіб за умови, що 30 000 будуть солдатами іракської армії. Незважаючи на згоду Ербіля з вимогою Багдаду, Іракський Курдистан продовжував стикатися із затримками фінансування [9, с. 179].

Готовність Іракського Курдистану йти на компроміс з центральним урядом пояснюється величезною залежністю регіону від фінансових вливань центрального уряду. До 2015 року виплати з федерального бюджету склали 95% бюджету Іракського Курдистану. Без щомісячних платежів з Багдаду, KRG не міг виконувати власні зобов'язання перед населенням регіону.

Усвідомлюючи залежність Ербіля від фінансових потоків з федерального бюджету, центральний уряд використовує ситуацію для чинення тиску на Ербиль з метою повернути контроль над експортом нафти. У січні 2014 року центральний уряд Іраку на чолі з прем'єр-міністром Нурі аль-Малікі прийняв рішення про утримання від фінансування KRG. Це рішення було руйнівним для KRG та спонукало Іракський Курдистан шукати альтернативні джерела фінансування, зокрема через експорт нафти по північному трубопроводу до Туреччини. Уряд Іраку в свою чергу почав чинити тиск на країни імпортери нафти Курдистану, що дало РУК підстави звинуватити політику Нурі аль-Малікі як згубну для країни і таку, що веде до її розколу.

Окрім питання розподілу доходів від експлуатації нафтових родовищ на півночі країни та в цілому національних доходів, ще одним джерелом протиріч між Багдадом і Ербілем став контроль над спірними територіями. Мова йде, передусім, про Кіркук, приналежність якого планувалося визначити ще до кінця 2007 року шляхом проведення референдуму. Однак всенародне голосування так і не було проведено, що дало підстави для іракських курдів скористатися невизначеністю у цьому питанні. З початку 2014 року курдські ополченці беруть активну участь в антитерористичній операції на стороні урядових сил проти угруповання «Ісламська держава Іраку і Леванту» (з 29 червня 2014 року – «Ісламська держава», далі – ІД) не тільки на території Іракського Курдистану, але також в провінціях Найнава, Салах-ед-Дін і Анбар в центральній частині країни, а також захищають урядові будівлі в Багдаді. 12 червня 2014 року курдські пешмерга зайняли Кіркук. 27 червня 2014 року президент Іракського Курдистану Масуд Барзані заявив, що спірні території відходять до складу Іракського Курдистану. Просування сил пешмерга проти ІД до територій, які досі залишаються об'єктом суперечок між Багдадом і Ербілем, внесло суттєві зміни в баланс сил між центральним та регіональним урядами на користь останніх, що спричинило ще більше напруги між іракськими курдами та федеральними силами.

Саме посилення протиріч між Багдадом і Ербілем підштовхнуло політичні сили Іракського Курдистану до початку дискусії про незалежність. 13 квітня 2017 року М. Барзані виступив з ініціативою провести референдум з питання відділення Іракського Курдистану від Іраку. Референдум спочатку планувалося провести в 2014 році на тлі суперечок і розбіжностей між KRG і федеральним урядом Іраку. Незважаючи на його проголошення, референдум відкладався декілька разів аж до перемоги Іракського Курдистану над ІД в Мосулі 10 липня 2017 року, яка стала подією консолідуючого значення та підштовхнула KRG призначити 25 вересня 2017 року датою проведення всенародного голосування, що повинен був пройти не тільки на «конституційній» території Іракського Курдистану, а й в Кіркуку та носити обов'язковий характер.

Офіційно питання референдуму звучало так: «Чи хочете ви, щоб Курдистанський регіон і курдські землі за межами регіону стали незалежною державою?» «За» проголосували 92% виборців з 72%, які взяли участь в голосуванні. Незважаючи на завмирання міжнародної спільноти в очікуванні відділення Іракського Курдистану від Іраку, справжній задум М. Барзані не передбачав створення нової держави на Близькому та Середньому Сході, а переслідував мету шантажувати Багдад результатами референдуму з метою отримання певних дивідендів. В бажанні витіснити своїх політичних суперників та закріпитись якомога більше при владі, клан Барзані успішно розіграв карту незалежності, очікуючи на більш зговірливу позицію Багдаду.

Реакція Багдаду виявилася непередбачуваною для Ербіля. Замість початку переговорів щодо вирішення внутрішньоіракської кризи, Багдад відповів військовими діями. Менше ніж через місяць після референдуму курди втратили контроль над Кіркуком, який вони зайняли в 2014 році, і разом з ним приблизно над двома третинами нафтових ресурсів, які перебували в їхньому розпорядженні на момент проведення референдуму. Такий розвиток подій став можливим через те, що на бік центральної влади перейшов Патріотичний союз Курдистану (ПСК), яка побоювалася, що проголошення незалежності приведе до домінування клану Барзані.

Проведення референдуму також викликало занепокоєння з боку Ірану та Туреччини. Під «курдськими землями», які згадувалися в питанні референдуму, можна розуміти як Кіркук і інші населені пункти, що перейшли під контроль курдів в 2014 році, так і населені курдами території в сусідніх державах. Тому і Іран, і Туреччина відразу ж після проведення референдуму закрили свій

повітряний простір для польотів в напрямку Іракського Курдистану, що призвело до його блокади. Туреччина дала зрозуміти, що буде погоджувати експорт і транспортування нафти з Іракського Курдистану з центральним урядом. Іран, в свою чергу, надав допомогу Багдаду під час проведення військової операції проти Іракського Курдистану. Поряд з іракськими військами, шіїтські парамілітарні формування, історично пов'язані з Тегераном, брали участь у встановленні контролю центрального уряду Іраку над Кіркуком. Той факт, що сунітська Туреччина та шіїтський Іран в 2017 році вже мали досвід узгодження власних зовнішньополітичних дій під час надання підтримки Катару в його конфлікті з Саудівською Аравією та її союзниками, тільки полегшує їхню взаємодію й в іракському питанні [10].

Проведення референдуму актуалізувало питання пошуку найбільш оптимальної моделі співіснування Іраку та Курдистану. Однією з альтернатив відокремлення Іракського Курдистану від Іраку може стати закріплення його особливого статусу та чітке визначення механізмів вирішення конфліктів, особливо щодо управління ресурсами та спірними територіями. Ще до появи загрози з боку ІД, такі вчені, як Ліам Андерсон і Гарет Стенсфілд, запропонували створення моделі «асиметричної федерації» в Іраку з особливим статусом для Іракського Курдистану [1, с. 230]. Л. Андерсон і Г. Стенсфілд стверджують, що включення положення в Конституцію Іраку щодо визнання курдського питання як унікального та, як наслідок, закріплення особливого статусу Іракського Курдистану задовольнило б курдські потреби в захисті своєї специфічної етнічної та культурної ідентичності, дозволяючи одночасно центральному уряду в Багдаді зберегти авторитет і територіальну цілісність держави.

«Сильні міжнародні гарантії» можуть слугувати ще одним варіантом вирішення суперечок. Досвід надання таких гарантії стосовно інших регіонів, таких як Аландські острови, доводить, що залучення міжнародного співтовариства може зробити величезний внесок у забезпеченні миру між автономними регіонами Фінляндії та центральним урядом У випадку Іракського Курдистану, міжнародні гарантії поряд із забезпеченням офіційного визнання особливого статусу слугуватимуть механізмом захисту інтересів іракських курдів та послаблюватимуть настрої щодо відокремлення від Іраку.

Висновки. Посилення протиріч між Багдадом і Ербілем у другому десятилітті XXI століття, передусім, щодо статусу м. Кіркук та розподілу доходів від експлуатації нафтових родовищ, підштовхнуло політичні сили Іракського Курдистану до початку дискусії про відділення, результатом чого стало проведення 25 вересня 2017 року референдуму про незалежність. Однак детальний аналіз подій, які передували та слідували за всенародним волевиявленням, свідчить про неготовність уряду Іракського Курдистану до відділення. Автор дійшов висновку, що клан Барзані розіграв карту незалежності, шантажуючи тим самим Ірак результатами референдуму з метою отримання певних дивідендів та очікуючи на його більш зговірливу позицію стосовно питань, які досі не врегульовані у відносинах між Ербілем та Багдадом.

Разом з тим, проведення референдуму щодо незалежності Іракського Курдистану актуалізувало пошук найбільш оптимальної моделі співіснування Іраку та Курдистану. На думку автора, ефективним механізмом захисту інтересів іракських курдів з одночасним збереженням територіальної цілісності Іраку можуть стати міжнародні гарантії поряд із офіційним визнанням особливого статусу та чітким визначенням механізмів вирішення конфліктів, особливо щодо управління ресурсами та спірними територіями.

Бібліографічний список:

1. Anderson L., Stansfield G. Avoiding Ethnic Conflict in Iraq: Some Lessons from the Åland Islands. *Ethnopolitics*, 2010. pp.219-238.
2. Balçı A. 'Energized' Neighborliness: Relations between Turkey and the Kurdish Regional Government. *SETA*, 2014. 28 P.
3. Denise N. The Kurdistan Region of Iraq: Stabilizer or Spoiler? *Georgetown Journal of International Affairs*, 2013. Vol. 14, No. 2. P. 71-79.
4. Johnson K. Fight Over Kurdish Oil Spreads to Texas Court. *Foreign Policy*, 2014. URL: <https://foreignpolicy.com/2014/07/30/fight-over-kurdish-oil-spreads-to-texas-court/> (Last accessed: 23.08.2018).
5. McDowall D. *A Modern History of the Kurds*. London: IB Tauris, 2004. – 504 p.
6. Phillips D.. *The Kurdish Spring: A New Map of the Middle East*. Routledge, 2017. – 268 p.
7. Romano D. Iraqi Kurdistan: challenges of autonomy in the wake of US withdrawal. *International Affairs*, 2010. – pp.1345-1359
8. Voller Y. Kurdish Oil Politics in Iraq: Contested Sovereignty and Unilateralism. *Middle East Policy*. Vol. 20. No. 1. Spring, 2013. P. 68–82.

9. Tugdar E., Al S. Comparative Kurdish Politics in the Middle East: Actors, Ideas, and Interests. Springer, 2017. – 235 p.

10. Макаркин А. Иракский бліцкриг против курдського референдума. Oil&Gas Journal Russia, 2018. URL: <http://ogjrussia.com/uploads/images/Articles/Nov17/22-27.pdf> Last accessed: 23.08.2018).

Najat Serusht. Relations between Iraqi Kurdistan and Iraq in the second decade of the XXI: in search of the most optimal model of coexistence

The article analyses the dynamics of relations between the Iraqi Kurdistan and Iraq in the second decade of the XXI century. The causes of exacerbation of the contradictions between Erbil and Baghdad are revealed in terms of distribution of revenues from exploitation of oil fields in the north of the country and partnerships with foreign companies, financing from the federal Iraqi budget and control over disputed territories, which concerns, particularly, Kirkuk. Strengthening the controversy between Baghdad and Erbil on these issues coincided in time with the advancement of the terrorist organization "Islamic State in Iraq and the Levant" to the border with Iraq. The onslaught of Peshmerga's efforts on Islamic terrorist groups, during which the Kurds managed to capture the territory that was the subject of disputes between Baghdad and Erbil, brought about significant changes in the balance of power between the central and regional governments in favor of the latter, which caused even more tensions between the Iraqi Kurds and the federal forces and actualized the discussion of independence. The paper analyses the approaches of the leading Kurdish parties in Iraq to the referendum on the independence of the Iraqi Kurdistan, examines the motives of the Kurdish regional government regarding the nation-wide voting, as well as the reaction of both Baghdad and Iraq's immediate neighbours to the results of the voting in the Kurdish Autonomous Region. The author defines the most effective mechanism for protecting the interests of Iraqi Kurds with the preservation of the territorial integrity of Iraq and preventing the separation of Iraqi Kurdistan, which envisages both the reinforcing of its special status and the clear determination of the conflict resolution mechanisms alongside with the involvement of the international community and the provision of strong international guarantees.

Key words: *Iraqi Kurdistan, Iraq, contradictions, referendum, independence.*